

відносини, що вирішуються в судовому процесі й стосуються тих осіб, які його ініціювали та брали в ньому участь²⁴.

Розрізняють суб'єктивні та об'єктивні межі судового рішення. Суб'єктивні – полягають у тому, що воно поширюється на учасників цивільного процесу і не може зачіпати права й інтереси осіб, які не брали в ньому участі. Об'єктивні межі визначаються тільки тим колом відносин, які були встановлені судом, тобто предметом судового розгляду.

Отже, в науці цивільного процесуального права існує багато спірних питань щодо суті, ознак, юридичної природи, видів, поняття судового рішення. Проте, незважаючи на різноманітність теоретичних поглядів, існують і незаперечні, установлені положення, науково обґрунтовані та доведені практикою. Зокрема, що судові рішення – це акти здійснення правосуддя, покликані забезпечити захист визначеного Конституцією України суспільного ладу і державності України, прав і законних інтересів громадян, юридичних осіб, правопорядку. Значення судових рішень передусім полягає в тому, що вони закріплюють владні волевиявлення суду щодо всіх питань розгляду та вирішення справи в суді. Крім того, судові рішення – це й процесуальні документи, що мають визначені законом форму, зміст, встановлені вимоги щодо порядку набрання законної сили та оскарження.

Передумови формування інституту групового позову в цивільному процесі України

Ю. Ю. Трач, здобувач Інституту держави і права ім. В.М. Корецького НАН України

Цивільне судочинство є засобом досягнення мети правосуддя – захисту прав та законних інтересів фізичних і юридичних осіб. Такий захист має відбуватися в найбільш ефективний спосіб, що досягається, зокрема, шляхом урахування особливостей спірних правовідносин. Однією з таких істотних особливостей є кількість суб'єктів спірних правовідносин. Процедура розгляду тождесних вимог значної кількості осіб, звернених через суд до одного відповідача, підлягає оптимізації з метою підвищення ефективності та своєчасності судового захисту, а також розвантаження судової системи. У світовій практиці ця проблема розв'язується, зокрема, за допомогою інституту групового позову.

В науці проблеми групового позову в зарубіжних країнах досліджувались В.К. Пучинським, О.П. Клейнманом. Спеціальне дослідження групового позову здійснене Г.О. Аболоніним. Поряд з іншими формами позовного захисту груповий позов розглядається такими авторами, як Н.С. Батаєва, П.П. Колесов,

²⁴ Цивільне процесуальне право України / За ред. С.С. Бичкової. – К., 2006. – С. 265.

Г.П. Тимченко, В.В. Ярков та ін. Однак конструкція групового позову вимагає більш детального розгляду, наукового і практичного обґрунтування. У даній статті спинимося на розгляді чинників, що зумовлюють необхідність доповнення чинного цивільного процесуального законодавства інститутом групового позову.

Механізми цивільного процесуального регулювання повинні задовольняти потреби захисту приватних відносин. Ускладнення суспільного життя є закономірним наслідком розвитку виробничих сил, що проявляється в подальшій диференціації та удосконаленні економічних процесів, які і виступають основою будь-яких проявів життєдіяльності людини в суспільстві. Зміна економічних умов господарювання неодмінно зумовлює появу невідомих раніше інститутів, діяльність яких у суспільстві має свої позитивні та негативні наслідки. Поряд із новими можливостями з'являються і більш сучасні види небезпек, порушень прав та інтересів фізичних і юридичних осіб. Закономірним наслідком такої ситуації має бути постійне приведення у відповідність системи захисту від неправомірних дій, у тому числі правового характеру.

Під впливом динаміки суспільних відносин конструкція позову постійно розвивається, розширюється сфера та удосконалюються правила його застосування. Не останню роль у цьому відіграє вплив правових систем інших держав у результаті взаємного проникнення правопорядків та світової гармонізації засобів захисту. У реаліях сучасного світу не можна обмежуватись лише констатацією наявності різноманітності в правовому регулюванні, зумовленої національною специфікою, а слід відшукувати форми та способи поєднання, адаптації національного законодавства до міжнародно-правових норм.

Вченими-процесуалістами досліджувався вплив суспільно-економічних чинників на розвиток позовного захисту. Ряд вчених підкреслює роль ускладнення економічних та соціальних процесів, які зумовлюють виникнення проблеми захисту інтересів численних груп осіб. На як такі вказується на формування нової економічної та політичної системи, перехід до ринкової економіки, виникнення багатосторонньої системи суспільних та економічних відносин, для якої характерні випадки, коли від неправомірних дій одного з учасників правовідносин страждають інтереси багатьох громадян та організацій¹. Ризик порушення прав та інтересів численних груп осіб Г.О. Аболонін пов'язує з укрупненням суб'єктів підприємницької діяльності та виходом їх на нові, раніше незнані обороти². Дійсно, розвиток економічних відносин зумовлює залучення коштів значної кількості фізичних та юридичних осіб до сфери підприємницької діяльності, породжує появу різноманітних інтересів економічного характеру широких верств населення. Отже, розвиток економіки на ринкових засадах, ускладнення її форм та методів є, на нашу думку, першопричиною появи проблеми захисту інтересів численних груп.

Також у літературі звертається увага на специфічні фактори, що сприяють зростанню актуальності захисту інтересів груп осіб. Зокрема, А.Х. Агеев

¹ Артамонова Е.М. Защита прокурором прав и законных интересов неопределенного круга лиц в гражданском судопроизводстве: Дис. ... канд. юрид. наук. – М., 2004. – С. 4.

² Аболонин Г.О. Групповые иски. – М., 2001. – С. 4.

Цивільне право та цивільний процес

відмічає масовість порушення прав численних груп громадян внаслідок діяльності фінансових пірамід, невиклати заробітної плати, спричинення шкоди значній кількості осіб екологічними правопорушеннями³. Аналогічну думку висловлює Н.К. М'ясникова, підкреслюючи, що правопорушення у вигляді невиклати заробітної плати, заподіяння шкоди значним групам громадян у сфері споживчих відносин, правопорушення на фінансовому ринку та ринку цінних паперів набули масового характеру⁴.

Донедавна вітчизняне процесуальне право не відчувало необхідності в специфічних формах захисту інтересів групи осіб. Як слушно зауважує Г.О. Аболонін, перший інтерес до процесуальної проблематики захисту інтересів невизначеного кола осіб викликали удари фондових фінансових пірамід по коштах населення в 1993 – 1995 рр. Відомі компанії «МММ» та «Русский Дом Селенга», а також інші фінансові компанії, банки, що залучали кошти населення, працюючи на фондовому ринку з коштами фізичних осіб, припинили виплати за своїми цінними паперами та розорили сотні тисяч інвесторів⁵. Слід погодитися і з тим, що проблема особливо ускладнилася в тих випадках, коли на рахунках у боржника залишилися грошові кошти: неможливо було розподілити залишки на вкладників⁶. Названі фактори не характерні для ринкової економіки як такої, вони характеризують ускладнення, притаманні вітчизняному перехідному суспільству. На тлі розвитку економічних відносин особливе значення для актуальності захисту групових інтересів населення має специфіка функціонування фінансових інститутів, оплати праці, відносин у сфері екології та ін. Отже, наступною причиною є поширення різного роду зловживань та порушень у вітчизняній соціально-економічній сфері, що призводять до масових порушень прав та інтересів значних груп осіб.

Вітчизняне процесуальне законодавство взагалі не містить особливостей вирішення спорів за однотипними позовами значної кількості осіб. Процесуальні конструкції представництва та співучасті непридатні для організації процесу із значною кількістю учасників. В умовах перевантаження судів оптимізація та спрощення судової процедури, що дасть змогу скоротити обсяги судової діяльності, є одним із пріоритетних напрямів розвитку процесуального законодавства. За наявності однотипних вимог потенційна можливість спрощення процедури не викликає сумнівів. Однак чинне цивільне процесуальне законодавство України не містить правового регулювання особливостей розгляду однотипних вимог значної кількості осіб. І, нарешті, процес виконання винесених судових рішень у ситуації, коли майже достовірно відомо про винесення в майбутньому значної кількості аналогічних рішень, має відбуватися за спеціальни-

³ Агеев А. Х. Рецензия на статью Г. Линдблома «Групповые иски и роль судов: европейские перспективы» (Опубликована в журнале «FORUM Internationale». – 1996. – № 23 // Система гражданской юрисдикции в канун XXI века: современное состояние и перспективы развития: Межвузовский сб. науч. трудов Уральской гос. юрид. академии. – Екатеринбург, 2000. – С. 597–600.

⁴ Мясникова Н. К. Виды исков в гражданском судопроизводстве: Дис. ... канд. юрид. наук. – Саратов, 1999 – С. 112.

⁵ Аболонин Г.О. Цит. работа. – С. 1.

⁶ Мясникова Н. К. Цит. работа. – С. 114; Сахнова Т. В. О концептуальных категориях исковой защиты (в дискуссии о современном понимании иска) // Арбитражный и гражданский процесс. – 2006. – № 2. – С. 42–46.

ми правилами. З урахуванням справедливості та рівного доступу до правосуддя слід створити рівні для всіх потенційних кредиторів-стягувачів. Наведені прогалини у правовому регулюванні пред'явлення, розгляду, вирішення та виконання однотипних спорів значної кількості осіб також зумовлюють важливість дослідження особливостей захисту інтересів групи осіб та розробку відповідних пропозицій до законодавства.

До названих чинників, що зумовлюють необхідність спеціального регулювання процедури розгляду групового спору, слід додати ще такий. У випадках, коли значна кількість осіб має спільні інтереси, такі інтереси не можуть вважатися виключно приватними. Такий спільний інтерес вже володіє деякою мірою публічності, оскільки відображає спільну волю значної кількості членів суспільства. До того ж публічність такого інтересу проявляється й у встановленні справедливості та недопущенні конфліктів між членами такої групи. Саме по собі переконання значної кількості осіб у тому, що їхні права або інтереси порушені, вже формує думку про справедливість вимог цих осіб: вірогідність того, що помиляється одночасно значна кількість осіб, є меншою, ніж коли одна або кілька осіб. Тому суспільство не може не реагувати на порушення прав значної кількості його членів, оскільки таке явище є загрозливим не тільки для окремих індивідів, а й для суспільства загалом, порушуючи нормальні соціальні зв'язки, породжуючи відчуття незахищеності. Держава гарантує рівний доступ до правосуддя всім громадянам. Ця гарантія поширюється і на стадію виконання рішення. Держава зацікавлена у встановленні дійсно рівних можливостей постраждалих від однотипних порушень отримати відповідне відшкодування. Крім того, встановлення такого порядку, який би максимально врахував інтереси усіх або більшої частини постраждалих осіб, відповідає принципів рівності громадян перед законом та судом.

Ми частково згодні з думкою Т.В. Сахнової, яка вважає, що спір з питань приватноправових інтересів може мати «публічну оболонку», яка полягає в порушенні багатьох прав багатьох (невизначеного кола) осіб та захищатися іншими за своєю природою способами⁷, тобто непозовними. Слушною є вказівка на поєднання у названих випадках приватних та публічних інтересів та висновок про можливість захисту їх інакшими засобами, крім позову. Однак такі твердження не виключають можливості захисту інтересів багатьох осіб (невизначеного кола осіб) шляхом застосування такого засобу, як позов. На нашу думку, саме позов є тим правовим засобом, що дасть змогу ефективно захистити порушені права чи інтереси значної кількості осіб. За «публічною оболонкою» стоїть сукупність конкретних вимог різних осіб. Кожна з цих осіб має право на судовий захист своїх прав та законних інтересів. Саме судам підвідомчі всі відносини в державі. Звернення до суду з позовом кожної окремо взятої особи вважається найефективнішим засобом захисту її порушеного або оспорюваного права. Видається необґрунтованим позбавлення особи такого права у випадку, якщо порушення набули масового характеру. Водночас саме судовий захист, що здійснюється у формі позовного провадження, передбачає найбільш широкі гарантії забезпечення прав. Тому обмеження вирішення спорів, у яких зацікавле-

⁷ Сахнова Т. В. Цит. работа. – С. 42.

Цивільне право та цивільний процес

на значна кількість осіб, у використанні позовного захисту є, по суті, обмеженням у доступі до правосуддя, що є неприйнятним.

Окремі науковці вважають, що на відміну від класичного позову, заснованого на принципі індивідуалізації, відповідно до якого предметом судового розгляду виступає вимога конкретної особи, права якої порушено, до конкретного порушника, груповий позов пред'являється від імені або стосовно численної групи осіб і є засобом захисту, передусім публічних інтересів⁸. З нашого погляду, такий висновок є надто категоричним. Мета існування групового позову – спрощення захисту індивідуального інтересу. Тому, незважаючи на набуття рис публічності, інтерес кожного окремого позивача не перестає бути приватним. Приватний інтерес є первинним об'єктом захисту групового позову, оскільки він є першоджерелом та рушійною силою правового спору. Отже, інтерес значної за кількістю групи осіб має певну ступінь публічності й є за своїм характером приватно-публічним. Ця ознака є істотною для інтересу групи осіб, оскільки вона відображає сутність інтересу, що підлягає захисту, і в сукупності з іншими рисами визначає особливості судової діяльності. Таким чином, мета групового позову – захист інтересів приватно-публічного характеру.

Слід зауважити, що проблема захисту інтересів групи осіб не є специфічною власне для України. Узагальнюючи світову практику, М.Г. Єлїсєєв зазначає, що для вирішення ситуацій, коли предметом правового спору виявляються однорідні права чи обов'язки значної кількості осіб, використовуються такі правові конструкції:

1. Традиційний інститут процесуальної співучасті.
2. Стороною може виступати приватна організація, наділена правом здійснювати захист колективних чи індивідуальних інтересів своїх членів. Це може бути постійно діюча організація чи об'єднання, створене для ведення конкретної справи.
3. Правом на пред'явлення позову на захист суспільних інтересів може бути наділений державний орган.
4. Провадження за однорідними справами може бути зосереджено в одному органі юстиції, якщо суди вправі об'єднувати різноманітні провадження, в яких наявні спільні питання права та факту.
5. Судовому провадженню і рішенню в першій з багатьох однорідних справ може бути надане особливе преюдиційне значення – свого роду «модельний» розгляд.
6. Групове провадження, що поєднує в собі елементи процесуальної співучасті та судового представництва⁹.

Щодо названих варіантів врегулювання групового спору важливою є така заувага: практика України та інших держав (зокрема, Російської Федерації) переконливо свідчить про недостатні можливості таких процесуальних інститутів, як співучасть та об'єднання справ у одне провадження для ефективного захисту інтересів групи осіб. Право прокурора, інших державних органів та приватних

⁸ Здрок О. Н. Гражданский процесс зарубежных стран: Учеб. пособ. – М., 2005. – С. 147.

⁹ Елїсєєв Н. Г. Гражданское процессуальное право зарубежных стран: Учебник. – М., 2004. – С. 472–477.

організації діяти від імені групи осіб непридатне для вирішення спорів майнового характеру. Захист інтересів осіб, право яких порушене, спеціальними організаціями викликає до життя складну проблему регулювання відносин між такими організаціями та окремими потерпілими, що виходять за межі процесуальних відносин і не підлягають процесуальному регулюванню. Надання особливо-преюдиційного значення «модельного» розгляду однієї з кількох справ не узгоджується з принципом безпосередності судового розгляду. Вказані фактори підвищують увагу до групового провадження як способу захисту групових інтересів, виробленого світовою практикою. Тому з усіх конструкцій, вироблених світовою практикою щодо врегулювання спорів з участю значної групи осіб, груповий позов є найбільш перспективним.

Підсумовуючи, відзначимо, що необхідність закріплення в процесуальному законодавстві конструкції групового позову зумовлена комплексом об'єктивних чинників. До передумов формування групового позову належить розвиток економіки на ринкових засадах, ускладнення її форм та методів, що є, на нашу думку, першою причиною появи проблеми захисту інтересів численних груп. Ще однією причиною є поширення різного роду зловживань у вітчизняній соціально-економічній сфері, що призводять до масових порушень прав та інтересів значних груп осіб. Крім того, інтерес значної за кількістю групи осіб має певний ступінь публічності і є за своїм характером приватно-публічним, що зумовлює необхідність встановлення спеціальних правил розгляду подібних спорів. Однак наявні у чинному процесуальному законодавстві інститути співучасті та представництва не встановлюють механізмів пред'явлення, розгляду, вирішення та виконання однотипних спорів значної кількості осіб, що вимагає реформування законодавства. Водночас світова практика свідчить про ефективність конструкції групового позову у врегулюванні спорів з участю значної групи осіб, що викликає необхідність не тільки поглибленого дослідження даної конструкції, а й закріплення в законодавстві відповідних норм.

Особливості застосування завдатку в правочинах із нерухомістю

Г.В. Макаренко, суддя Печерського районного суду м. Києва, кандидат юридичних наук

Форма угоди про завдаток Цивільним кодексом УРСР не була окремо врегульована, тому на ці відносини поширювалися загальні правила про форму угод. Усна форма у даному разі ніколи не вважалась правниками прийнятною, адже вона могла спричинити спір щодо юридичної оцінки переданої суми грошей. Як зазначала Н.С. Кузнецова, практика виходила з того, що передана в рахунок майбутніх платежів грошова сума презюмується як аванс, поки не буде доведе-